

ONA TILI VA ADABIYOT DARSLARIDA INSHOLARNI YOZISHDA TURLI USULLARDAN FOYDALANISH

Yakubova Nilufar Egamberganovna

UrDPI "O'zbek va rus tili adabiyoti" kafedrası

o'qituvchisi, +99899-960-50-20.

yakubova14122020@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada turli interfaol metodlar yordamida o'quvchilarning insho yozish malakalarini oshirish, insho yozishning afzalliklari, inshoning yozma va og'zaki nutqning rivojiga ta'siri va natijaviyligiga doir fikrlar yuritilgan.

Kalit so'zlar: insho, interfaol metodlar, og'zaki nutq, yozma nutq, ko'nikma, malaka, tajriba, 2 qismli kundalik, tushunchalar tahlili, rivoya insho, tasviriy insho.

Аннотация. В данной статье рассматриваются польза написания эссе, влияние эссе на развитие письменной и устной речи, а также результаты совершенствования навыков написания эссе учащихся с помощью различных интерактивных методов.

Ключевые слова: эссе, интерактивные методы, устная речь, письменная речь, умение, компетентность, опыт, дневник из 2 частей, концептуальный анализ, повествовательное эссе, описательное эссе.

Abstract. This article discusses the benefits of essay writing, the effects of essays on the development of written and oral speech, and the results of improving students' essay writing skills with the help of various interactive methods.

Keywords: essay, interactive methods, oral speech, written speech, skill, competence, experience, 2-part diary, concept analysis, narrative essay, descriptive essay.

Ma'lumki, bugungi kunda mamlakat oliy o'quv yurtlariga kirish imtihonlari testlar asosida amalga oshirilmoqda. Shuning uchun o'quvchilar, ota-onalar, hatto ko'pchilik o'qituvchilar o'quvchilarning insho yozishiga e'tiborni susaytirdilar. To'g'ri, insho oliy maktabga kirish yositasi emas. Lekin u umumiy o'rta ta'limda ham, o'rta-maxsus kasb-hunar ta'limida ham o'quvchilarning adabiyot darslaridagi asosiy ish turlaridan biri hisoblanadi. Yangi milliy dastur ta'lim tizimi oldiga mustaqil mulohaza yurita oladigan ma'naviy barkamol shaxslarni shakllantirish vazifasini qo'ygan. Insholar esa inson tafakkurini charxlash, dunyoqarashini kengaytirish, fikrlarini, qarashlarini qat'iylashtirish, ma'naviyatini shakllantirish va rivojlantirish omili hisoblanadi. Shuning uchun adabiy ta'limning barcha bosqichlarida o'quvchilarga insho yozdirish shart.

O'quvchida ijodga ehtiyoj hissini unda atrofni o'rab turgan tabiat, uni bezovta qilayotgan voqea-hodisalar, insonlarni anglash ko'nikmasini shakllantirmay turib tarbiyalab bo'lmaydi. Ta'lim tizimida faqat adabiyotgina o'quvchini insoniyatga oshno etadi, uni odamlar dunyosiga olib kiradi, o'zidagi shu olamga mansublik jihatlarni ochishga ko'maklashadi. Bu o'z navbatida, unga o'zligini anglatadi. Bularni o'zgalardan eshitib, ta'sirlanish boshqa, insonning uzi tuyishi boshqa. O'quvchi oddiy inson sifatida omadsizliklar, mag'lubiyatlar, iztiroblar ketidan erishilgan g'alaba nashidasini, lazzatini tuyishi kerak. Dars jarayonida o'quvchilarning «uyg'onishi», aqliy va ruhiy muvozanatdan chiqishi, zo'riqishi adabiyot darslarining muhim xususiyatlaridan biridir. Har bir adabiyot darsidan so'ng o'quvchida kitob o'qishga, ijodga, san'atga ehtiyoj qolishi zarur.

Insho yozish esa ijodiy jarayon. Shuning uchun o'quvchini bunday ijodiy ishga undashda unga xos shu kabi qator tabiiy xususiyatlarni inobatga olish, ruhiyatini bezovta qila oladigan, uni qiziqirgan mavzuda yozishga yo'naltirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Gap shundaki, insho yozish o'quvchida tuyg'ularini, munosabatini o'z so'zlari bilan ifodalab berishga qiziqish uyg'otilganda yengil va muvaffaqiyatli amalga oshadi. O'quvchi ko'pincha yozishga arziydigan salmoqli gaplari yo'qligi uchun yomon yozadi.

Adabiyot darslarida insho yozdirishdan maqsad sinfdagi barcha o'quvchilarni ijodkor qilish emas, albatta. Muhimi, tarbiyalanuvchida badiiy so'zga moyillik tuyg'usining ayrim jihatlari, belgilari paydo bo'lsa, juda bo'lmaganda, darsda o'rganganlariga munosabat bildirishga odatlansa, unda insonparvarlik, shaxslik kurtaklari paydo bo'ladi. O'zida barkamollik sifatlarini shakllantirishga yuz tutgan bola rivojlanish sari intilishi, tabiiy.

O'quvchini faqat o'zi yaxshi bilgan, u ko'p va chuqur o'ylagan narsasi haqida yozishga o'rgatish kerak. Yaxshi bilmagan, tushunmagan mavzu haqida yozishdan azobli narsa yo'q. O'quvchiga bunday topshiriq berish unda ko'proq yuzakilikni tarbiyalash demakdir. O'quvchi shaxsida ijodkorlikni, bezovta, uyg'oq qalbni tarbiyalash uchun, avvalo, unda atrof-muhitga, tabiatga, hayvonot va nabotot olamiga, insonni anglashga kuchli qiziqish uyg'otiladi. Tarbiyalanuvchini o'zi yaxshi bilmaydigan, yaxshi ko'rmagan, qiziqmagan mavzuda yozishga majbur qilmagan ma'qul. Afsuski, o'qituvchilar ko'pincha buning aksini qilishadi.

O'quvchlarda ijodkorlikni o'stirish uchun ularni ijodga undovchi material, stimul va erkinlik berish, ularni o'qitishni bas qilib, o'qishga yo'nalish berib turish zarur. O'quvchilarning mustaqil ijodiy faoliyati bo'lmish insholarni tashkil etishda quyidagilarga e'tibor qaratilishi maqsadga muvofiq bo'ladi:

- a) o'quvchiga katta va xilma-xil mavzularni tanlash ixtiyorini berish. Bu mavzular o'quvchilar uchun maxsus tanlangan bo'lmay, o'qituvchining uzi uchun ham jiddiy va qiziqarli bo'lishi kerak;
- b) o'quvchilarga o'rtoqlarining insholarini o'qishga berish va namuna sifatida ham faqat bolalarning ishlarini tavsiya etish;
- v) o'quvchilarning insholarini tekshirayotganda daftarining ahvoliga, xatining sifatiga, xatolariga va ayniqsa, uning ifoda tarziga, aytish joiz bo'lsa, uslubi bo'yicha hech qachon tanbeh bermaslik kerak. Adabiyot darslarida maqsad ijodga yo'naltirish bo'lganda bu jihatlar ikkinchi darajada qoladi;

g) ijod paytida hajm va mazmun masalasi, uning tili diqqat markazida turmaydi. O'quvchi bularga e'tibor qilsa, asosiy fikrini unutib qo'yishi mumkin. U yozuvchi emas. Til, uslub, husnixat va imlo masalasi, odatda, ona tili darslarining zimmasiga yuklanadi.

O'quvchilarni insho yozishga o'rgatish jarayoni shu tarzda tashkil etilsa, adabiy ta'lim oldiga qo'yilgan maqsad amalga oshishi birmuncha tezlashishi tayin.

Odatda, o'quvchilar o'z ijodiy insholarida darslik mualliflari yoki o'qituvchining timsollar haqidagi fikrlariga «yopishib olishadi». Buning asosiy sabablari ularning yozma ishni qanday bajarishni bilmasligi, o'z fikrini ifodalashga o'rgatilmagani, timsollar haqida shaxsiy qarashlarining yo'qligi, asar mazmuni yoki matnning qaysi o'ri va jihati ta'sir etganini ajrata olmasliklaridir. O'quvchilarning yozma ishlarini tashkil etishdan oldin o'qituvchi ular badiiy asarni qanday o'qiganlari va qanchalik tushunganlarini aniqlab olishi zarur. Shunday maqsad bilan tashkil etilgan suhbatlar asnosida asar yuzasidan o'quvchilar anglamay qolgan jihatlar va buning sabablari aniqlanadi. Shundan kelib chiqib ma'lum darajada tushuntirish ishlari amalga oshiriladi. Ayni vaqtda o'quvchida mustaqil fikr, sog'lom ma'naviyat shakllantirish yo'lida ham ishlanadi.

O'quvchilarga insholarning o'ylantiradigan, qiynaydigan yoki sevintiradigan tuyg'ularga hamohang mavzularda bo'lishi yoqadi. Masalan, ma'lum shaxs haqidagi insho mavzulari: «O'rtog'imning tavsifi», «Mening do'stim», «Mening akam»; o'rganilgan asarlar yuzasidan: «Menga yoqqan qahramon», «Hoshimjonga munosabatim», «A.Oripov ijodidan olgan taassurotlarim», «O'.Hoshimov ijodining qaysi tomonlarini qadrlayman va yaxshi ko'raman?» va h.k. mavzular istisnosiz ijodiy tafakkurni, tom ma'noda mustaqil fikrlashni talab qiladi.

Sinfda o'rganiladigan badiiy asar mutolaasi davomida o'quvchilarga insho yozishda qo'l keladigan muhim so'z va iboralarni belgilab borishni o'rgatish ham samarali ish turi hisoblanadi. Bu o'quvchilarni asar mutolaasi davomida ruhan

insho yozishga tayyorlaydi, matndagi muhimni nomuhimdan farqlashga o'rgatadi. Masalan, o'quvchilarga «Abdulla Qodiriy ijodida nimani qadrlayman va sevaman?» mavzusida insho yozdirish uchun, avvalo, Abdulla Qodiriyning asari o'quvchi sevib qola oladigan darajada tahlil qilinadi. Asardan faqat Abdulla Qodiriy uslubiga xos bo'lgan, o'quvchi-kitobxon qalbini titratadigan o'rinlarni uning o'ziga kashf qildiriladi. Bunday mavzularda ko'nglida o'ylab yurgan, ayta oladigan o'z original gapi bor o'quvchilargina insho yozishlari mumkin. Shunda maktabda o'rganiladigan shoir yoki yozuvchi ijodiga o'quvchining chinakam muhabbatini ko'rsatadigan, o'quvchi-muallifning aqliy va ruhiy darajasini namoyish etadigan chinakam mustaqil, o'zgalardan o'zlashtirilmagan insholar yoziladi. Bunday ishlar yozishda o'quvchiga berilgan erk va imkoniyat uni mustaqil fikrlashga, ishlashga va ruhiy kechinmalarini so'z bilan ifodalashga odatlantiradi.

Kuzatishlardan ma'lumki, o'quvchilarning ko'pchiligi fikr aytishni, munosabat bildirishni istamaydi. Achinarlisi shuki, ularning ko'pchiligida salmoqli fikrning o'zi yo'q. Agar adabiy ta'lim bugungi metodika ilmi tavsiya etayotgan yo'llar bilan tashkil etilsa, fikr kishilari ko'payishi muqarrar. Yuqorida sanalgan mavzularda o'quvchilar an'anaviy yo'sinda yozgandan ko'ra yaxshi yozishadi. Bu yo'l bilan ular, bir paytlar ko'nikib kelinganidek, darslik mualliflarining asar haqidagi fikrlarini takrorlash yoki asar matnini qayta hikoyalashdan ko'cha boshlaydilar. Insholarida o'z fikrlari, tuyg'ulari, istak va intilishlari, munosabatlari ifodalana boradi.

Badiiy uslubda ijodiy matn yaratayotgan o'quvchi quyidagi eslatmaga amal qilishi kerak:

Insho yozishda o'quvchiga esdalik

1. Tuzayotgan gapingiz uchun tanlayotgan so'zingiz jarangdorlik, ifodalilikni ta'minlasin.

2. Odamlar, voqea-hodisa, narsa-buyumlarni kitobxon yaqqol ko'z oldiga keltirishi uchun boyoqdor, ta'sirchan so'zlar, badiiy tasvir vositalarini tanlashga harakat qiling.
3. Gaplarda emotsional-ekspressiv, leksik va grammatik vositalarni ishlatib.
4. Gaplarning sintaktik jihatdan rang-barang bo'lishiga e'tibor bering.
5. Matnda tabiat go'zalliklarini aks ettirishga harakat qiling.
6. Matnda obrazlilik asosida tag ma'no – voqelikka, odamlarga turlicha munosabat aks etsin.

O'quvchilarga beriladigan uy insholari sinfdagi insholardan farqlanishi kerak. Sinfdagi insholar nazorat xarakteridagi ishlar bo'lsa, uy insholari mashq, amaliy, o'rganuvchi yo'nalishda bo'ladi. Ular qattiq nazorat ostiga olinmaydi. Ularni bajarishni hamma o'quvchilardan birdek talab qilinmaydi.

Insho muallifi har bir ishda o'z fikrini ifodalashi, yoki o'zgalarning aytganlariga qo'shilish-q'oshilmasligi sabablarini izohlashi kerak bo'ladi. Biror fikrni yoqlash yoki inkor etish ham mustaqil tafakkurni talab qiladi. O'quvchi o'z fikrlarini ifodalashni, ularga ishlov berishni bilishi, o'qituvchi esa darslik yoki q'ollanmalardan ko'chirilgan qolipdagi ishni emas, aynan inshoni, ijod mahsulini olishi va tekshirishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Insholar tekshirilar, tahlil qilinarkan, didlarni «ikki» yoki «yomon» baholar bilan so'ndirish emas, ular haqida tortishish, bahslashish kerak. Insho yozgan o'quvchining fikrlarini hurmat qilgan holda, yozma ishlardagi biror detalni e'tiborsiz qoldirish mumkin emas. Muvaffaqiyatli chiqqan fikr va xulosalarni ko'rsatish, rag'batlantirish, noto'g'ri ifodalar haqida jiddiy mulohazalar aytish, nohaqligiga o'quvchining o'zini ishontirish zarur. Insholarning asosiy pedagogik qimmati ularning mustaqil mulohazalarga qanchalar boyligi, muallif qarashlarining qay darajada asoslanganligi bilan o'lchanadi.

Adabiy ta'limda bevosita o'quvchi shaxsiga qaratilgan erkin mavzudagi insholarning o'qituvchi tomonidan sir saqlanish kafolati ham bo'lishi kerak.

O'quvchining o'qituvchiga ishonchi uning ijodidagi samimiylikka garovdir. Fikr va faoliyatning mustaqilligi ruhiyat mustaqilligining ko'rinishi, mahsuli hisoblanadi. Aqlning chinakam mustaqilligi, tafakkur yetukligi, mulohazalarning rost va samimiyliги hayot, badiiy so'z, hamda san'at hodisalarini tahlil qila bilish mahoratida ko'rinadi. Tafakkur mustaqilligining bunday darajasiga o'quvchilar oldiga hal qilish bilan dunyoqarash, axloqiy va estetik nazarlar shakllanadigan murakkab masalalar qo'yish orqali erishiladi. Hech qanday fikr yo'qligidan, noto'g'ri bo'lsa-da, qarashlarning borligi ma'qul. Yo'q narsani yaratishdan ko'ra borining yo'nalishi yoki shaklini, mazmunini o'zgartirish, unga mantiq solish osonroq. Muhimi fikrning, munosabatning mavjudligidir.

O'quvchilarning uyda yoki sinfda yozgan insholari katta mustaqil ish hisoblanadi. Ularga:

- o'z fikrini reja asosida, mavzudan chiqmay, izchil bayon etish;
- aytilgan fikrlar, chiqarilgan xulosalarni asoslash va dalillar bilan isbotlash;
- badiiy asar yoki darslik mualliflarinikidan farqli ravishda o'z xulosasini chiqarish va badiiy umumlashmalar qilish;
- o'z qarashlarini to'g'ri va savodli bayon qila olish kabi talablar qo'yiladi.

O'quvchilarga 6-sinfdan boshlab rivoya tarzidagi insholar yozishni topshirish mumkin. Bunday insholar uchun adabiy ta'limning dastlabki bosqichida, ya'ni boshlang'ich sinflarda asardagi voqea-hodisalar rivojini - asar matnini qayta hikoyalash ko'nikmasini yaxshi egallaganlik qo'l keladi. Asta-sekinlik bilan, sinflar yuqorilab borgani sari badiiy qahramonlarning yozma xarakteristikasiga o'tiladi.

Yuqori sinf o'quvchilari insholarida uchrab turadigan: fikr bayon etishda izchillik va aniqlikning yetishmasligi; umumlashmalar qilishni, xulosalar chiqarishni bilmaslik, mavzudan chetlab ketish; reja bandlarining me'yorini bilmaslik, mavzu uchun muhimni nomuhimdan ajrata olmaslik, ko'chirmalardan o'rni bilan foydalanishni uddalamaslik, insho mavzusi, rejasi va mazmunidagi

nomutanosiblik kabi kamchiliklarni hamisha nazorat qilish va o'quvchilarning ishlarini bunday illatlardan tozalashga o'rgatish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Yozma ishlardagi xatolarni tuzatishda pedagogik texnologiyaning metod va usullaridan foydalanish samarali hisoblanadi. Jumladan, "Ikki qismli kundalik" metodidan foydalanishni quyidagicha tashkil qilish mumkin:

"Ikki qismli kundalik" metodi yozma nutqni rivojlantiradi. Bu uslub o'qib chiqilgan mavzu bo'yicha tushunchalarni shaxsiy tajriba bilan bog'lashga imkon beradi.

Maqsad : o'rganilayotgan mavzuga qiziqish uyg'otish, yozma nutqni rivojlantirish.

1-bosqich. O'quvchilarga oldindan tayyorlab qo'yilgan matn o'qish uchun taklif etiladi;

2-bosqich. Hamma matn bilan tanishganiga ishonch hosil qilib, daftarni vertikal chiziq bilan ikkiga bo'lish so'raladi.

3-bosqich. O'quvchilarga, daftarni chap tomoniga muallif sitatalar (g'oyalari, fikrlari)ning yoqqanlarini (yoki yoqmaganlarini) yozishlari aytiladi.

4-bosqich. O'ng tomonga o'quvchi mazkur sitataga berilgan o'zining izohini yozadi, ya'ni o'qilgan matn haqidagi tushunchasini umumlashtirib beradi.

5-bosqich. Topshiriqni shu qismi tugagandan keyin o'quvchilarga (o'z xohishiga ko'ra) bittadan sitatalarni va ularga yozilgan izohni o'qish taklif etiladi. Sitata va ularning izohi o'qilayotganda savol berish yoki mazkur sitataga uz izohini berishga ruxsat etiladi.

6-bosqich. O'quvchilar sherik (kichik guruhlar) bo'lib ham ishlashlari mumkin.

Bu kabi xatoliklardan o'quvchilarni qutqarish uchun o'qituvchi ishlarning tahlili va xatolar ustida ishlash darslarida ularni aniq misollar bilan ko'rsatishi, xatolarning sabablarini aniqlashi, reja tuzishda umumiy, mavhum gaplardan qochishga o'rgatishi, tuzilgan rejaning bandlari va inshoning o'zini mukammal,

batafsil tahlil qilib berishi kerak. Xatolar ustida bu tariqa ishlash yuqoridagi kamchiliklarning bartaraf etilishida katta ahamiyat kasb etadi.

Natijada:

O'qituvchi - o'z ustida ijodiy ishlaydi, qo'lda turli xildagi ko'rgazmalar, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan o'z o'rnida foydalanadi. O'zi ham yangicha usullar yaratishga harakat qiladi. Tajribalar almashadi, o'quvchilar o'rgangan mavzularini amalda qo'llashga imkoniyat yaratadi, ularni fanga qiziqtiradi, kasb tanlashga yo'naltiradi, rag'batlantirish ishlarini olib boradi va darslarni o'tishda o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini, o'qigan badiiy adabiyotlaridan ta'sirlanish orqali o'quvchilar ijodiy yondashgan holda bayon, insholar yozishga o'rgatish orqali darsda barcha o'quvchilarning qatnashishiga erisha oladi va DTSlarida berilgan bilim, ko'nikma va malakalarni to'liq rivojlantirgan holda o'z maqsadiga erishadi.

O'quvchilar fanga qiziqadilar, nazariy olgan bilimlarini amalda qo'llaydilar, mustaqil va ijodiy ishlashga, turli mavzularda bayonlar, insholar yoza olish qobiliyatlarini oshiradilar, og'zaki nutqi rivojlanadi, o'zining fikrini mustaqil bayon eta oladi, jamiyatda o'zaro muloqotga kirishishi uchun zamin yaratadi, o'z fikrini og'zaki va yozma tarzda aniq va tushunarli bayon eta oladi, mavjud axborot manbalaridan foydalana olish, shaxs sifatida doimiy ravisgda o'z-o'zini rivojlantirib boradi, bilim, ko'nikma va malaka mustahkamlanadi.

Xullas, ona tili va adabiyot darslarida, u ta'limning qaysi turida bo'lishidan qat'iy nazar, o'quvchilarga insholar yozdirish ularning barkamol avlod bo'lib shakllanishiga ko'maklashadi.

Ushbu uslubiy tavsiyalar ona tili va adabiyot darslarida olib boriladigan amaliy va nazariy bilimlar orqali darslarni samarali olib borishga va o'quv materiallarini chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi. - <https://president.uz/uz/lists/view/3324>.

2. Ayupov R.X. Ta'limda axborot texnologiyalari o'quv qo'llanma / Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti. – T.: TDPU, 2020-yil

3. Sisoev P.V., Yevstigneev M.N. Sovremenniyе uchebniye Internet-resurs v obuchenii inostrannomu yaziku // Inostranniyе yazыki v shkole. 2018. № 6. 2-bet.

4. Ахмедов Б.А., Сиддиков Б.С., Джалалов Б.Б. МОДЕРНИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ-ОСНОВНОЙ ФАКТОР В ФОРМИРОВАНИИ ИННОВАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ. Academy, 2020. № 9, 60-bet.

5. Аверкиева Л.Г., Чайка Ю.А. ISSN 1997-2911 Филологические науки. Вопросы теории и практики, № 1 (8) 2018. 11 бет.

6. www.researchgate.net

7. www.edu.uz

8. www.cyberleninka.ru

9. www.elibrary.uz